

Atlas der Brutvögel in Niedersachsen und Bremen 2005-2008

T. Krüger, J. Ludwig, S. Pfützke & H. Zang
2014. *Naturschutz und Landschaftspflege in Niedersachsen, Heft 48, Hannover.* ISSN 09 33-12 47, harde kaft, 552 pp. + DVD. Prijs € 29,-.

Voor me ligt een avifauna op A4-formaat, 552 pagina's dik, hardcover, gebonden, mooi papier, goed drukwerk en een rustige opmaak, zonder kleurgebruik dat niet functioneel is. Bijgevoegd is een DVD waarop het volledige boek als doorzoekbare PDF en losse verspreidingskaarten, waaronder diverse kaarten van landschapsvariabelen, oproepbaar zijn (traag op mijn computer en niet altijd bevredigend omdat landschappen niet zelden schuil gingen achter verspreidingsstippen). Mijn voorkeur had de papieren versie, niet in de laatste plaats omdat het fijn doorbladeren is.

Dat doorbladeren heb ik vol verwachting gedaan. Niedersachsen grenst aan Nederland van Groningen in het noorden tot de Achterhoek in het zuiden en loopt dan door tot ongeveer halverwege Duitsland, met in het oosten een soort zak die zuidelijk reikt tot ongeveer ter hoogte van Limburg. Een avifauna uit een dergelijk gebied zou best eens een blik kunnen werpen in zowel ons verleden als onze toekomst!

Het gebied, dat groter is dan Nederland, is systematisch onderzocht, waarbij algemene soorten kwalitatief zijn vastgesteld en schaarse en zeldzame soorten geteld. Bij de schaarsere soorten zijn criteria gehanteerd bij het interpreteren van de waarnemingen. In grote lijnen komt dit overeen met het atlaswerk zoals dat wordt gedaan in Nederland. De resolutie is bepaald op kwadranten van Messtischblätter (126 km²), dus met 31,5 km² een fractie groter dan onze atlasblokken.

Het landschap is met behulp van kaarten en diagrammen in 20 pagina's beschreven, met aandacht voor geologie, klimaat, bevolkingsdichtheid en bodemgebruik. De resultatensectie start met een analyse van de data, met onder meer soortgroepen per landschapstype, maar na 35 iets moeizamere pagina's keert men terug tot de orde van de dag met de soortbeschrijvingen. Daarin staan standaard een aantalsverloop in zes perioden tussen 1980 en 2008 (bij algemene soorten een indexverloop over 1989-2010), een kaartje met veranderingen in presentie tussen 1981-85 en 2005-08 voor de schaarsere soorten en een met kriging verkregen dichtheidskaartje voor algemene soorten. Voor alle soorten zijn een frequentieverdeling en een kaart van de per blok gevonden aantallen opgenomen. Dit levert leuke beelden op. Soorten die met name in Oost-Nederland al geruime tijd afnemen, zijn in Niedersachsen soms nog stabiel (Eider, Fazant, Korhoen (wel areaalkrimp), Scholekster, Kokmeeuw, Roek) of namen er zelfs recent in aantal toe (Bergeend, Geoorde Fuut). Soms bekruipt je bij toenames ook wel het gevoel dat er in de laatste atlasperiode gewoon beter is gekeken, zoals bij Kwartel, Bruine Kiekendief, Sperwer, Boomvalk en Steenuil. Soorten die in Niedersachsen vrijwel synchroon met Nederland in aantal afnamen zijn Strandplevier, Draaihals, Kuifleeuwerik, Paapje, Tapuit, Duinpieper en Grauwe Gors. Van Goudplevier, Klapekster en Ortolaan zijn we al bijna vergeten dat deze ooit in Nederland broedden en ze leiden inmiddels ook een kwijnend bestaan bij onze oosterburen.

De recente vestiging van sommige soorten in Nederland (die waarschijnlijk vanuit het oosten zijn gekomen), waren in de meeste gevallen al eerder of structureel zichtbaar in Niedersachsen (Zeearend, Kraanvogel, Ruigpootuil, Oehoe, Middelste Bonte Specht en Raaf). In dat licht zouden we ons kunnen opmaken voor de komst van Visarend, Zwarte Wouw, Witgatje, Dwerguil en Krekeltzanger. Bij Zwarte Ooievaar, Roodhalsfuut en Tiegaboombkruiper lijkt sprake van stagnatie na een aanvankelijke opmars.

Bij vrijwel iedere soort is het interessant om de patronen te bestuderen en vrijwel altijd kun je hiermee de Nederlandse situatie in een zeker perspectief plaatsen. Zeer de moeite waard dus voor eenieder die meer probeert te begrijpen van de verspreiding van onze eigen broedvogels en de veranderingen daarin. - Willem van Manen

Die Brutvögel Nordrhein-Westfalens

Grüneberg C. & S.R. Sudmann (red.) 2013. *NWO, LANUV & LWL-Museum für Naturkunde, Münster.* ISBN 978-3-940726-24-7. Harde kaft, 480 pp. Prijs € 24,90.

Alweer ruim 15 jaar geleden besloten onze oosterburen te beginnen aan een nieuwe broedvogelatlas voor Duitsland. In feite pas de eerste 'echte' want de drie atlasen uit het verleden (Reinwald 1977, 1982

en 1993) waren niet gebaseerd op gericht veldwerk maar op enquêtes onder kenners. Mede daarom werd toen gebruik gemaakt van een nogal grof grid van respectievelijk 50x50, 50x50 en 25x25 km. Vanaf 2005 begonnen de karteringen voor de nieuwe atlas te lopen en vooruitlopend op de publicatie van de atlas voor heel Duitsland zijn de afzonderlijke deelstaten nu begonnen met het uitbrengen van atlassen voor hun grondgebied. Nordrhein-Westfalen beet daarbij het spits af. Interessant detail hierbij is dat de voorloper(s) van deze nieuwe atlas bestond uit twee atlassen: één voor het Rheinland (zelfs al twee maal: Wink 1987 en Wink *et al.* 2005) en één voor Westfalen (Nottmeyer-Linden 2002). Overigens heeft Westfalen een lange geschiedenis in het uitbrengen van avifaunas en die van Peitzmeier (1969) was voor mij als oosterling in mijn jeugd een lichtend voorbeeld.

Nederland is maar een klein landje en grenst voor een groot deel aan Duitsland. De vogel-populaties in het oosten van ons land maken dan ook maar een klein deel uit van een veel groter areaal richting Midden-Europa. Mede daarom, en vooral als je dan ook nog op een plek in Nederland woont die aan drie kanten door Duits grondgebied wordt ingesloten, ben je maar wat blij als informatie over vogel-populaties in het aangrenzende gebied wordt ontsloten. En om maar met de deur in huis te vallen: de Nordrhein-Westfaalse ornithologen, die aan de nieuwe atlas hebben gewerkt, hebben een geweldig product afgeleverd. Belangrijkste kwalificatie voor dit fraaie boekwerk is het Duitse gezegde '*In der beschränkung zeigt sich der Meister*'.

Als je wil weten hoe het in Nordrhein-Westfalen – de deelstaat die van zuidelijk Twente tot en met Limburg op Nederland aansluit – met de vogelwereld staat, wordt je uitstekend bediend met de nieuwe atlas. Verspreiding, leefgebied, aantallen en veranderingen in verspreiding en aantallen worden beknopt en uiterst adequaat beschreven. Met een tweetal kaarten en enkele grafiekjes en tabellen per soort zie je in één oogopslag hoe de vlag er bij hangt. Qua vormgeving en lay-

out is het een aangenaam en toegankelijk boekwerk met een logische indeling waarin landschap en natuurbescherming in een aantal hoofdstukken de revue passeren, voordat op twee pagina's per soort de toestand van de huidige broedvogelbevolking wordt geïllustreerd en besproken. Overigens vond ik het leuk dat direct na het voorwoord de personen worden genoemd die hebben bijgedragen aan tekst, foto's, veldwerk en validatie van de kaarten; niet weggedrukt achterin in een van de vele bijlagen zoals je dat vaak ziet.

Natuurlijk is het verleidelijk in te gaan op de resultaten die worden gepresenteerd. Opvallend is in ieder geval dat veel ontwikkelingen overeenstemmen met wat we aan de Nederlandse kant zien. Maar het leukste is om te zien hoe dichtbij sommige soorten die in Nederland ontbreken of heel zeldzaam zijn aan de Duitse kant broeden, en vooral welke soorten met een flinke opmars bezig zijn: potentiële kolonisatoren van Nederland? Kortom een zeer geslaagd werk dat garant staat voor vele uren blader en leeswerk en je inzicht in de Nederlandse vogelpopulaties en hun verspreiding naar een internationaler niveau tilt: zoals het hoort! - Robert Kwak

Peregrine Falcons of the World

C. M. White, T. J. Cade, J.H. Enderson & A. Ellis 2013. Lynx Edicions, Barcelona. ISBN 978-84-96553-92-7. Harde kaft. 379 pp. Prijs US\$ 45,00.

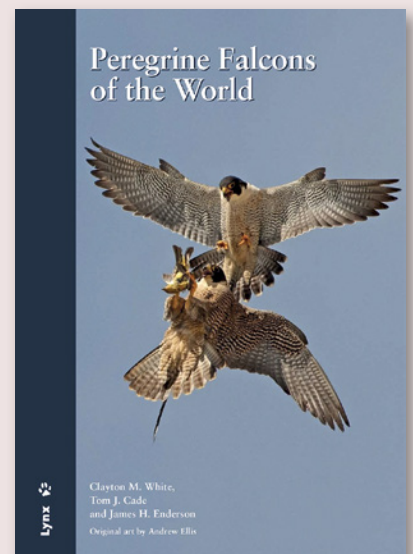
Had degene die rond 1965 durfde voorspellen welke gunstige toekomst voor de Slechtvalk gloorde destijds op smalend voorhoofdgetik kunnen rekenen? De kans is groot. Nu weten we dat toen een halve eeuw geleden de soort tegen verdwijning aanzat, de afname goeddeels beperkt bleef tot Europa en Noord-Amerika, dus slechts in een deel van het enorme verspreidingsgebied dat, inclusief de winterkwartieren, circa 80% van de mondiale landmassa omvat.

Het verhaal van de bijna ondergang en de welhaast wonderbaarlijke rentree van de Slechtvalk is bekend. Die terugkeer kon niet alleen plaatsvinden dankzij een

verbod op gebruik van funeste bestrijdingsmiddelen, maar ook doordat de mens een helpende hand toestak door het scheppen van nestgelegenheid, zowel kunstmatig als het uithakken van nestholten in wanden. En voorts door het bijplaatsen van gekweekte Slechtvalken in de kwijnende restpopulaties en door publiciteitscampagnes. Met name in Noord-Amerika kregen acties om de Slechtvalk terug te krijgen veel steun en werd de soort een van de iconen van de milieubeweging. De instroom van gekweekte Slechtvalken werd zo groot dat het gevaar bestond dat de specifieke kenmerken van de Noord-Amerikaanse ondersoort *anatum* zouden verdwijnen.

Voor het hier besproken boek tekende een team van drie Amerikanen waaronder de inmiddels redelijk bejaarde Tom J. Cade, auteur van het o.a. in 1982 verschenen *Falcons of the World*. Deze verzette in Noord-Amerika veel werk voor de rentree van de Slechtvalk na de pesticidencatastrofe.

Deze monografie is niet de eerste. In 1968 verscheen *Der Wanderfalke* van Wolfgang Fischer in de reeks van de Neue Brehm Bücherei. Dan is er *The Peregrine Falcon* van Derek Ratcliffe (eerste druk 1980), hoofdzakelijk beperkt tot de Britse eilanden. De gebundelde voordrachten van de in 2007 in Polen gehouden tweede internationale slechtvalkconferentie pakten uit als een pil van 800 pagina's, waar-

van 47 pagina's met literatuurreferenties: *Peregrine Falcon Populations*.

Het onderhavige boek behandelt 18 ondersoorten van de Slechtvalk, waarbij de auteurs zich ervan bewust tonen met hun studie niet het laatste woord over het ondersoortenvraagstuk te hebben gesproken. Ze geven een verantwoording hoe ze bij de opzet te werk gingen, waarbij de verzuchting "*The entire Eurasian Peregrine population is in need of a revision*" veel zegt. Slechtvalken bewonen een breed spectrum aan biotopen, variërend van toendra's tot geïsoleerde eilanden tussen de pool en de tropen, regenwouden en wereldsteden. Lokale klimatologische omstandigheden en omgevingsfactoren gingen daardoor het gedrag en de uiterlijke kenmerken van *peregrinus* beïnvloeden. Overlappend van broedgebieden, brede overgangszones tussen ondersoorten, lokale rassen, individuele variatie en gebrek aan kennis over verspreiding en uiterlijk van Slechtvalken in delen van het verspreidingsgebied maken de situatie zeer complex. Toen in de 18^e en 19^e eeuw het taxonomisch onderzoek op gang kwam, hebben onderzoekers tenminste 80 ondersoortnamen gehanteerd voor door hen gesignaleerde variaties. Sommige van die namen pasten ze toe om lokale populaties aan te duiden, clusters van Slechtvalken die min of meer afwijkende biotopen bewoonden. Zo kregen de in boomnesten broedende Slechtvalken in Duitsland de naam *pinetorum* toegedacht. Het 'splitten en lumpen' gaat tot op de huidige dag door. Bij de ondersoorten die deze studie onder de loupe neemt, rekenen de auteurs ook de Barbarijse Valk, door veel andere auteurs, waaronder Cramp & Simmons (1980) en Fergusons-Lees en Christie (2001) beschouwd als een aparte soort. Onder het hoofdje *The pelegrioides/babylonicus complex* nemen de auteurs de ruimte om hun visie te beargumenteren. Of hiermede het laatste woord is gezegd over de status van *pelegrioides* is de vraag.

Van de 18 ondersoorten is *furuiti* van de Iwo-eilanden in de Pacific waarschijnlijk uitgestorven, en *madens* van de Kaap Verdische eilanden het zeldzaamst. In

Europa hebben we te maken met de nominaatvorm *peregrinus*, de Siberische Toendraslechtvalk *calidus* en de Mediterrane Slechtvalk *brookei*. Tot diep in Azië hebben *peregrinus* en *calidus* een brede overlapping; de begrenzing met *brookei* is scherper, zij het plaatselijk met vraagtekens. Het zal niet verbazen dat van de nominaat veel bekend is zodat deze 17 pagina's toebedeeld kreeg. De auteurs komen tot de conclusie dat deze grotendeels standvogel is, zulks in tegenstelling tot *calidus* die vanuit zijn noordelijke broedgebieden tot in Zuid-Afrika, Indonesië en Zuid-India trekt. De auteurs begroten de gehele populatie van *calidus* op 13 000 individuen aan het begin van de herfst. Voor *peregrinus* komen de auteurs uit op een wereldpopulatie van circa 15 000 paren. BirdLife meent te kunnen stellen dat er op de gehele wereld 1 210 000 Slechtvalken zijn.

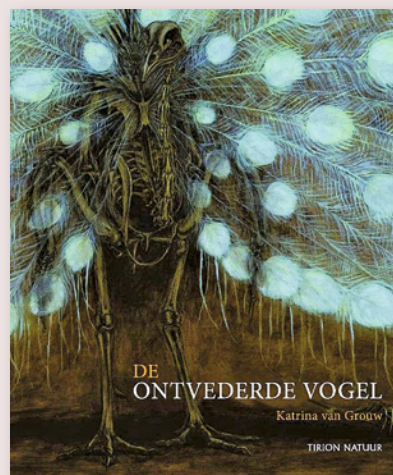
Voor hun studie onderzochten de auteurs 3200 balgen, waarvan 735 stuks in de collectie van het British Museum en 98 in Leiden. Het boek bevat een keur aan tekstondersteunende foto's, waarvan een aantal het postzegelformaat nauwelijks ontlopen. Andere foto's laten verbluffende slechtvalkacties zien en dat geldt ook voor een aantal van de platen van Andrew Ellis, die de vogels uitbeeldt op het hoogtepunt van hun jachtacties, platen die wellicht wat geëxalteerd overkomen, zij het dat bij velen emoties en actie wel aan *peregrinus* verbonden zijn.

Slechtvalkadepten mogen dit boek niet missen. Complimenten voor *Lynx Edicions* voor de uitgave van dit fijne boek. De enige kritiek is dat voor foto-onderschriften en bijschriften bij de kaarten en tabellen (te) kleine letters zijn toegepast. Dat constateer ik tegenwoordig wel meer, dus waarschijnlijk zijn het de ogen. - Gerard L. Ouweneel

De Ontvederde Vogel

Katrina van Grouw 2013. Tirion, Utrecht. ISBN 978-90-5210-939-8. Harde kaft, 304 pp. Prijs € 39,99.

Katrina van Grouw (meisjesnaam Katrina Cook) studeerde in 1992 af aan het Royal College of Art in Londen, waar ze al opviel

met een rijkelijk geïllustreerde thesis over vogelanatomie voor kunstenaars. Ze is een voormalig museumcurator van het Natural History Museum in Londen, vogelkenner en vooral beeldend kunstenaar. Haar uitmuntende werk bleef niet onopgemerkt en kwam onder meer terecht in Tim Birkhead's boek *Bird Sense*; in 2012 nog door *British Birds* en de BTO uitgeroepen tot vogelboek van het jaar. Nu is er *De Ontvederde Vogel*, eerder al in het Engels uitgebracht als *The Unfeathered Bird*, met ruim 300 prachtige tekeningen van vogels, schedels, vleugels en poten. Zonder veren weliswaar.

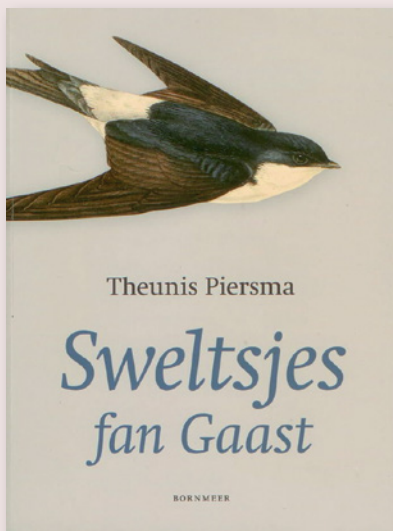
Het grote boek (31 x 25,5 cm) is opgedeeld in twee delen. Het eerste, getiteld 'Generiek', behandelt de anatomie van vogels in zijn algemeen; kop, hals, romp, poten, vleugels en staart, met eenvoudige tekstuele uitleg, vanzelfsprekend voorzien van prachtige schetsen. Het tweede deel, 'Specifiek', duikt in tal van vogelfamilies. Van gieren tot gierzwaluwen en diverse families daar tussenin, waaronder nogal wat uit andere contreien dan de onze (toerako's, neushoornvogels, keurkringvogels, Schoenbekooievaar), maar ook uilen, ijsvogels, futen, reigers, steltlopers en nachtzwaluwen van iets dichterbij huis. Daarbij worden aan de hand van families en soorten tal van variaties in lichaamsbouw en functies beschreven en geïllustreerd. Soms zijn dat puur de skeletten, schedels en beenderen, soms is de vogel alleen ontdaan van zijn veren en toont zijn kale spierbundels.

In *De Ontvederde Vogel* komen kunst, ornithologie, anatomie en een stukje natuurhistorie bij elkaar. Een feest om door te bladeren, te bekijken en te lezen, en zonder meer een goede prikkel om interesse bij vogelaars te wekken voor botten en schedels, voor anatomie en functionele morfologie. - *Romke Kleefstra*

Sweltsjes fan Gaast

T. Piersma 2014. Uitgeverij Bornmeer, Gorredijk. ISBN 978 90 5615 318 2. Paperback, 134 pp. Prijs € 15,-.

Toen het werk van Theunis Piersma in 2004 werd bekroond met de Prins Bernhard Cultuurfondsprijs voor Natuurbehoud maakte de NPS enige tijd daarna de documentaire 'De Wereld Is Plat' over hem. Piersma had toen net een voormalig schooltje in het IJsselmeerdorpje Gaast betrokken en was al in de weer met onderzoek naar de Huiszwaluwen die onder de dakranden broedden. Op klompen en half achterover liggend in een tuinstoel werden de verrichtingen van de gekleurde zwaluwen gevolgd. "Een uit de hand gelopen hobby", zoals Piersma het zelf noemde en zoals hij zijn hele werk beschouwt. Hoewel hij alweer enkele wetenschappelijke stukken over zijn huiszwaluwenonderzoek publiceerde in *Ardea*, *Bird Study* en *Journal of Ornithology* wilde Piersma eerst een boekje schrijven voordat hij te veel *ins* en *outs* van

de zwaluwen van Gaast te weten kwam. Een eenvoudig, Friestalig boekje voor onder andere zijn dorpsgenoten, want het idee daarvoor begon zo'n beetje bij de vraag van een buurvrouw even verderop: "Theunis, waar blijven onze zwaluwen?"

Zoals gezegd is 'Sweltsjes fan Gaast' in het Fries geschreven. Maar voor wie de tweede rijkstaal niet beheerst: wees gerust, de Nederlandstalige editie is ook reeds verkrijgbaar ('De zwaluwen van Gaast'). Het boekje telt 26 korte hoofdstukjes, vlot geschreven in de stijl van een goede verteller. Begrijpelijk, intrigerend en met humor, met smakelijke herinneringen en anekdotes, op een breed publiek

gericht. Al lezende wordt kennis over de Huiszwaluw uit de doeken gedaan. Veel facetten van de soort (en andere zwaluwen) komen aan bod. Niet alleen de trek, overwintering, nestbouw, het foerageergedrag, de invloed van natte julimaanden, het belang van een goed insectenaanbod, waarom Huiszwaluwen witte veertjes selecteren voor het bekleden van het nest en wat dies meer zij, maar ook de inzichten uit kleurringonderzoek, zoals het vreemdgaan van de mannetjes. Ook de grootschalige ruilverkaveling die met de uitgedroogde monocultuur van Engels raaigras de insectenstand de nekslag gaf, en daarmee verantwoordelijk werd voor de neergang van Veldleeuwerik, Grutto en Kievit, wordt beschreven, maar dan het effect ervan op de zwaluwenstand. Een beetje mythe door kennisleemte is er ook, want waar slapen die Huiszwaluwen eigenlijk?

Het maakt van de 'Sweltsjes fan Gaast' een ontzettend leuk boekwerkje, dat wetenschap dichterbij het bredere publiek brengt en waaraan zowel Piersma's dorps- als vakgenoten kennis kunnen ontfangen. Een beetje zoals 'Mijn Vogels' van Albert Beintema, en 'Mijn Roofvogels' van Rob Bijlsma. Het geeft het zien van een Huiszwaluw zowaar een nieuwe dimensie! - *Romke Kleefstra*